

OSMANLI EĞİTİMİNE KATKIDA BULUNAN BAZI AZERBAIJAN MÜDERRİSLERİ (15. yüzyılın II yarısı ve 16. yüzyılın I yarısında)

Bilal DEDEYEV

Qafqaz Üniversitesi,
İktisadi İdare Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi Bölümü
Bakü / AZERBAIJAN
bdedeyev@qafqaz.edu.az

ÖZET

İki Türk bölgesi olan Azerbaycan-Osmanlı Devleti kültürel ilişkilerinde karşılıklı gidiş gelişler yapan ünlü şahısların bu ilişkilerde daha çok faydalı olduğu bilinmektedir. Aralarında çok sayıda mutasavvıf, şair, tabip, matematikçi, hattat, mimar, ilim ve fikir adamının yer aldığı bu şahıslar, hiç şüphesiz iki ülkenin geleceğinde de önemli rol oynamıştır.

Fatih'in başlattığı eğitim alanındaki yeniden yapılanma döneminden sonra Azerbaycan bilim adamlarının Osmanlı Devleti tarafından plânlı bir şekilde sevk ve idare edildiği bilinmektedir. Bu durum sonraki dönemlerde de aynen devam ettirilmiştir. Bunların içinde çok sayıda Azerbaycan müderrisi de yerini almıştır. Osmanlı Devleti'nde büyük rağbet gördükleri bilinen bu müderrisler, aynı zamanda ünlü bilim adamı gibi çeşitli sahalarda söz sahibi olmuş, önemli mevkilere gelmiş ve geriye değerli eserler bırakmışlardır. Haklarında bu güne kadar hiç bir araştırma yapılmadığı bilinen Hüsameddin Hüseyin Tebrizî, Sinaneddin Yusuf-ı Acemî, Muhyiddin Mehmed Berdaî, Kırtasî-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Vakıf Molla Nasrullah-ı Halhalî, Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel-i Tebrizî ve Hüsameddin Hüseyin Talişî-yi Acemî gibi âlimler bu müderrislerdendir.

Anahtar kelimeler: Hüsameddin Hüseyin Tebrizî, Sinaneddin Yusuf-ı Acemî, Muhyiddin Mehmed Berdaî, Kırtasî-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Vakıf Molla Nasrullah-ı Halhalî, Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel-i Tebrizî, Hüsameddin Hüseyin Talişî-yi Acemî ve Mehmed Hâfız Acem.

SOME AZERBAIJAN MADRASAH TEACHERS HAVING ROLE IN RESTRUCTURING OTTOMAN EDUCATION SYSTEM IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

ABSTRACT

On mutual terms going and coming outstanding persons from the two Turkish regions, Azerbaijan – Ottoman States, are known to be more useful. All these outstanding persons including a lot of philosophers, poets, doctors, mathematicians, calligraphers, architects, scientists and men of letter had, no doubt, a great role in future of both countries.

From the period of restructuring education sphere, started by Fatih, Azerbaijan scientists are known to be brought to the country and administered in a planned way by the Ottoman Empire. This situation continued same as the previous periods. A lot of Azerbaijan Madrasah Teachers took place among them. These scientists are known to have great popularity in the Ottoman Empire, at the same time, as famous scientists these persons are known to have great influence in various spheres, get important posts and leave valuable works behind them. It is known nothing about the research having done about the following persons Husameddin Huseyin Tebrizi, Sinaneddin Yusuf-ı Acemi, Muhyiddin Mehmed Berdai, Kirtasi-Zade Muhyiddin Mehmed Efendi, Vakıf Molla Nasrullah-ı Halhali, Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel-i Tebrizi and Husamuddin Huseyin Talishi-yi Acemi but they were those kinds of Madrasah Teachers mentioned above.

Key words: Husameddin Huseyin Tebrizi, Sinaneddin Yusuf-ı Acemi, Muhyiddin Mehmed Berdai, Kırtasi-Zade Muhyiddin Mehmed Efendi, Vakıf Molla Nasrullah-ı Halhali, Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel-i Tebrizi, Husamuddin Huseyin Talishi-yi Acemi and Mehmed Hafiz Acem.

Giriş

Güney Kafkasya, İran, Orta Doğu ve Anadolu'nu hâkimiyetinde tutan İlhanlılar (1256–1357) devrinde Tebriz'in başşehir olması (1265) bölgede Azerbaycan'ın önemi artırmıştır. İran, Çin, Anadolu ve Suriye'den binlerce sanat ve ilim adamının başkent Tebriz'e celp edilmesi, zamanla Azerbaycan kültür hayatına da olumlu etki göstermiştir. Azerbaycan, bu gelişmeyle 14–15. yüzyıllarda adeta, Şark'ın ilim-kültür merkezine çevrilmiştir.^[1] Bu yüzden diğer bölgelerden olduğu gibi, özellikle 15. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nden de Azerbaycan'a eğitim amaçlı gelenlerin sayısı artmıştır. Sadece bir örnekle konuyu açıklarsak, Fatih Sultan Mehmet (1451–1481)'in manevi hocası, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tanınmış mutasavvıflarından Akşemseddin'in evlâtlarından biri olan Nasrullah Şemsüddin de eğitimini pekiştirmek için Azerbaycan'a gelenlerden biri olmuştur^[2]. Demek ki, ilim-irfan, eğitim ve öğretimin geliştiği bu dönemlerde Azerbaycan Şark âleminin cazibe merkezine çevrilmiştir. Buna karşılık, Osmanlı Devleti'nde siyasi istikrarın olduğu dönemlerde, Azerbaycan'da yetişmiş bilim adamlarının çalışmak için daha çok komşu ülkeyi tercih ettikleri bilinmektedir. Böylece, Osmanlı-Azerbaycan kültürel ilişkilerinin ortaya çıkmasında iki taraf arasında eğitim ve seyahat amaçlı gidiş gelişler yapan bu ünlü şahısların çok büyük ölçüde etkisi olmuştur.

Bir başka konu ise, Anadolu'nun Maverâünnehr ve Orta Asya Türkleriyle ilişkilerinde Azerbaycan'ın geçit bölgesi olarak önemli rol oynamasıdır. Doğu Türklerinin Anadolu'ya göçleri esnasında bir müddet Azerbaycan bölgesinde barındıkları bilinmektedir. Böylece, Anadolu ile münasebetlerini tarihin hemen her devrinde sürdüren Azerbaycan, Orta Asya-Osmanlı ilişkilerinde bir nevi basamak rolü oynamıştır. Bu

durum, Türk dünyasında ortaya çıkan siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler açısından da çok büyük önem arz etmektedir. Özellikle, Timur (1386'dan sonra) istilasıyla hız kazanan bu kültürel trafik, İstanbul'un fethi (1453) ve Azerbaycan'da Karakoyunlu (1410-1467), Akkoyunlu (1467 - 1501) ve Safevi (1501-1736) devletlerinin art arda kurulmasıyla daha da artmıştır. Bu da iki coğrafya arasında gidiş gelişlerin artmasına ve sosyo-kültürel münasebetlerin gelişmesine neden olmuştur.

Bu dönem Türk dünyasındaki tasavvufî kurumlar, yani tarikatlar da değişik yönlerden önem arz etmektedir. Türk insanı farklı coğrafyalarda yaşamasına rağmen bu yolla kolaylıkla ilişki kurmakta idi. Aynı şekilde Osmanlı toplumu ile Azerbaycan halkı arasındaki ilişkiler daha çok değişik adlarla ortaya çıkmış tarikatlar aracılığıyla olmuştur. Azerbaycan orijinli Safevîlik, Halvetîlik ve Hurufîlik gibi tasavvufî kurumların Anadolu'da yayılması sonucu zamanla kültürel açıdan güçlü bir Osmanlı-Azerbaycan bağının şekillenmesine alt yapı oluşturmuştur. Ayrıca, Orta Asya'da kurulmasına rağmen, Nakşibendîliğin Anadolu ve Osmanlı Devleti'nde tanınması ve yayılmasında Azerbaycan mutasavvıflarının çok büyük rolü olmuştur.

Devlet teşkilat yapısı çok iyi kurulu olan Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki reformlar esas itibariyle Fatih döneminde başlatıldı^[3]. Anadolu Selçukluları'nda olduğu gibi, büyük ve güçlü devlet olmanın avantajıyla Müslüman dünyasının gözleri hep Osmanlı Devleti üzerinde oldu. Fatih, eğitim alanındaki yeniden yapılanmadan sonra, yeni oluşturulmuş medreselere dışarıdan yüzlerce bilim adamını celbetti. Bunlar arasında Azerbaycan'dan gelen dönemin ünlü şahısları çoğunluk teşkil etmiştir. Bu durum sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Özellikle, Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti'ne gelen

bilim adamlarının sayısında artış görülmektedir. Aralarında çok sayıda mutasavvıf, şair, tabip, fikir ve sanat erbabı olan bu Azerbaycan âlimlerine Osmanlı Devleti'nde büyük rağbet gösterildiği bilinmektedir.

Konuya geçmeden önce, önemli bir hususu vurgulamak yerinde olacaktır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'ne gelmiş birçok şahsın "Acemi" mahlasıyla tarif edilmesi, bu ünlülerin hepsinin İranlı olduğu yönünde yanlış bir kanaata neden olmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti'nde Acemi mahlasıyla tanınan çok sayıda Azerbaycan Türk'ünün mevcut olduğu da bir gerçektir.

Aşağıdaki çalışmada Osmanlı Devleti'nde yaşamış ve uzun yıllar eğitim alanında emek vermiş sekiz Azerbaycan müderrisinin kısa özgeçmişi ele alınmıştır. Dönemin bilim adamları olarak tanınan bu ünlü şahıslar anlatılırken, onların hayatı, faaliyet alanları, çalıştıkları yerler ve eserleri hakkında şimdilik temel kaynaklardan elde edildiği kadar bilgi verilmektedir.

Hüsameddin Hüseyin Tebrizî (Ö. 1475–1476)

Hüsameddin Hüseyin, Tebrizli Molla Hamid'in oğlu olan Hasan'ın çocuklarından birisidir. Osmanlı Devleti'ne kesin olarak ne zaman gittiği bilinmemektedir. Kaynaklarda iki çocuklu annesinin Fahrüddin Acemi'yle evlenmesinden dolayı Ümmü Veled adıyla çağrıldığı belirtilmektedir^[4]. Fahrüddin Acemi'nin 1460'da vefat ettiği^[5] göz önüne alınırsa, Hüseyin Hüsameddin'in artık bu tarihten önce Osmanlı Devleti'ne gitmiş olduğu ileri sürülebilir.

Ümmü Veled, çok kitap okuma, inceleme ve düzeltme yapma alışkanlığına sahip birisi olmuştur. Her kitabı başından sonuna kadar okuyarak, sahife kanarlarına haşiyelerle açıklamalar yazdığı söylenmektedir. Araştırma kapasitesinin yüksek olması nedeniyle, Fatih'in takdirini kazanıp Sahn

müderrisliğine kadar yükselebilmiştir. Bu onun çalıştığı ilk medrese yeri olmuştur.

Hüsameddin Hüseyin'in evinin Edirne Kapısı'na giden yol üzerinde olmasından dolayı Fatih'in buradan her geçişinde onun kapısı önünde durup, Ümmü Veled'in ikram ettiği şerbeti içtiğini kaynaklar kaydetmektedir. Fatih, Ümmü Veled'e güvendiği için, çekinmeden her defasında şerbetini içmiştir. Bu vesileyle, sultanla sohbet etme fırsatı bulan Ümmü Veled, Fatih'in, bazı sorularına mantıklı cevaplar vererek takdirini kazanmış ve en sonunda bu dönem Osmanlı Devleti'nin en güçlü eğitim merkezi olarak yeni kurulmuş olan Ayasofya Medresesi'ne müderrislik görevine tayin edilmiştir^[6]. Böylece, Osmanlı Devleti'nde dönemin ünlü bilim adamlarıyla birlikte çalışma imkânı bulmuştur. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti'nin ilk hakiki astronomi ve matematikçisi olarak bilinen Ali Kuşçu olmuştur^[7].

Ümmü Veled'in kitaplara yazdığı haşiyeler dışında ayrı bir eserinin olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi geçmemektedir. Okuma hevesinden dolayı çok sayıda kitaba sahip olduğu ve bundan dolayı zengin bir şahsî kütüphanesinin bulunduğu düşünülebilir.

Ümmü Veled Hüsameddin Hüseyin, Fatih devri Azerbaycan ulamasından biri olarak, H. 880 (1475/76) tarihinde, İstanbul'da vefat etmiştir^[8].

Sinaneddin Yusuf-ı Acemi (Ö. 1516)

Kaynaklarda adı değişik şekillerde geçen Sinaneddin Yusuf-ı Acemi^[9]; Sinan-ı Acemi^[10], Sinaneddin Yusuf Efendi^[11], Mevlâna Yusuf^[12] ve Sinan Çelebi Berda'î-Zade Acemi^[13] diye de bilinmektedir. Doğum yeri Gence vilâyetinin Berda nahiyesi olup, ilk tahsilini orada almıştır. Kâtib Çelebi, kendisini Sinaneddin Yusuf-ı Tebrizî-yi Gencevî şeklinde belirttiğine bakılırsa, bir

müddet Tebriz’de yaşamıştır^[14]. Osmanlı Devleti’ne müderris olarak gittiğine dikkat edilirse, yüksek tahsilini Tebriz’de tamamladığı düşünülebilir. Kaynaklarda verilen genel bilgilere yola çıkarsak, muhtemelen II. Bayezid (1481–1512) döneminde Osmanlı Devleti’ne yerleşmiştir. Müderris olarak ilk çalıştığı yer ise, Bursa’da Mevlâna Hüsrev Medresesi olmuştur. Daha sonra İznik Medresesi ve Amasya’da II. Bayezid’in yaptırdığı medreseye tayin edilmiştir. Tefsir ve belagat alanında sözü geçen âlimlerden biri olduğu için Amasya müftülüğüne kadar yükselebilmiştir. Amasya şehrinin gelişmiş ve aynı zamanda şehzadelerin bulunduğu birkaç eyalet merkezinden biri olduğuna bakılırsa, Sinaneddin Yusuf’un bilgisine güvenilerek ona önemli bir görev havale edildiği söylenebilir.

Sinaneddin Yusuf’un *Şerh-i Mevakıf* ve *Şerh-i Tecrid* adlı eserlere haşiyesi vardır ki bu, *Hatib-Zade Havaşisi*’ne reddiye niteliğindedir. Bunların dışında hey’et (felsefe) ilmine ait bir risalesi ile âdâb konusunda makalesinin olduğuna dair bilgi verilmektedir^[15].

Sinaneddin Yusuf, Amasya müftüsü iken, 1516 yılında vefat etmiştir^[16]. Öyle ise kabri Amasya’da bulunmaktadır.

Muhyiddin Mehmed Berdaî (Ö. 1521–1522)

Muhyiddin Mehmed, aslen Azerbaycan’ın Gence vilâyetine bağlı Berda nahiyesinden olup babasının adı da Mehmed’dir. İlk tahsilini ulema sınıfından olan babasından almıştır. Daha sonra Şiraz ve Herat’a giderek eğitimini tamamlamıştır^[17]. Osmanlı Devleti’ne gidiş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde bu gelişmelerin II. Bayezid döneminde olduğu tahmin edilebilir.

Muhyiddin Mehmed’in, Osmanlı Devleti’nde ilk uğradığı yer Bursa olmuştur. Bu

rada sırasıyla Veliyüddin-Zade Ahmed Paşa ve Şihabüddin Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. Bir müddet sonra ise, Sultan Selim (1512–1520) zamanında, Edirne’ye getirilerek Üç Şerefeli medreselerinden birisine müderris tâyin edilmiştir^[18]. Bu gibi tayinlerin çıkması, onun başarılı olduğu ve aynı zamanda güven verdiği anlamına gelmektedir.

Muhyiddin Mehmed’in Arapça ve Farsçayı iyi konuşması yanında hadis ve tefsiri çok güzel bildiği ve aynı zamanda hattat olduğu hakkında kaynaklar bilgi vermektedir. Bunlardan başka Beyzâvî’nin *Tefsiri* ve Seyyid Şerif Cürcanî’nin *Tecridi*’ne haşiyeler yanında Azudiddin’in âdâbla ilgili eserine yazdığı şerhi ve bir de “*el-Hevaşî li’l-Mübtedin*” adlı eseri vardır^[19].

Muhyiddin Mehmed b. Mehmed Berdai, Kanuni Sultan Süleyman (1520–1566) saltanatının ilk yıllarında H. 928 (1521/22) tarihinde vefat etmiştir^[20].

Kırtasî-Zâde Mehmed Efendi (Ö. 1528-1529)

Kırtasî-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, doğum yeri belirtilmemekle birlikte İran’dan geldiği kaydedilmektedir. Fakat 16. yüzyıl Osmanlı aydınlarından Muallim-Zâde adıyla tanınan oğlu Mustafa Efendi (Ö. 1564) ve torunu Azerî İbrahim Efendi (Ö. 1585) hakkındaki bilgilerden yola çıkarak, bu ailenin Azerbaycan Türklerinden oldukları söylenebilir^[21].

Muhyiddin Mehmed, ilk eğitimini doğduğu yerde yapmış; arkasından tahsilini tamamlamış; Osmanlı Devleti’ne giderek bazı şehirlerde kadılıklarda bulunmuştur. Ona direk kadılık görevinin verildiğine bakılırsa, çok yüksek seviyede eğitim aldığı ve derin fikhî bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Daha sonra müderris olma hevesiyle Mû’id-Zâde ve Mehmed Hacı Hüzeyin-Zâde’den müderrislik sırlarını öğ-

renmek için ders almıştır. Bu vesileyle bir müddet Üsküp'teki İshak Paşa, daha sonra ise İstanbul'da Mehmed Paşa medresele-
rinde müderrislik yapmıştır. Bilinen o ki, Osmanlı genel idari yapısı itibariyle ilmiye sınıfından yetişmiş şahıslar göreve atanmışlardır. Muhyiddin Mehmed'in, iş hayatında ise, bunun aksinin şahidi oluyoruz.

Muhyiddin Mehmed, İstanbul'da müderris iken H. 935 (1528/29) yılında vefat etmiştir. Dindar, fazıl, gece gündüz zamanını Kur'ân okumakla geçiren, temiz kalpli örnek insan olan Kırtasî-Zâde, aynı zamanda şair idi. *Şebistân-ı Hayal* isiminde şiir kitabının mevcut olduğu bilinmektedir^[22].

Mehmed Hâfız Acem (Ö. 1550)

Osmanlı'da Hâfız Acem diye meşhur olan Mehmed b. Ahmed, Azerbaycan'ın Gence vilâyetine bağlı Berda kasabasında dünyaya gelmiştir. Öğrenimini Tebriz'de yapan Hâfız Acem, bir müddet burada yaşamıştır. Safevî Devleti'nin kurulmasıyla, baskı altında kalıp ülkesini terk ederek, Kukla Acem diye anılan kardeşiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve Amasya'ya yerleşmiştir. Bu ara da Trabzon valisi olan şehzade Sultan Selim'le görüşüp sohbetlerinde iştirak etme fırsatı bularak onun hürmetini kazanmış ve bu yüzden kendisine Amasya Ali Paşa Medresesi müderrisliği verilmiştir. Ayrıca, Mu'id-Zâde Abdurrahman Efendi hizmetine girerek ondan ve diğer bazı ulemeden dersler almıştır^[23]. Osmanlı ulemasının takdirini kazandıktan sonra, daha çok tanınmaya başlamıştır. Hâfız Acem'in özelliklerinden biri de sık sık medrese değiştirme yoluyla yükselmesi ve her medrese değişikliğinde birkaç eser takdim etmesidir. Onun bu durumu itimat kazanması ve aynı zamanda güven vermesi anlamına da gelmektedir.

Mu'id-Zâde Abdurrahman Efendi aracılığı ile II. Bayezid'le görüşme fırsatı bulmuş, sonra sırasıyla Ankara, Merzifon, İstanbul

Ali Paşa, İznik ve sonunda Ayasofya Medresesi'nde müderrislik yapma imkânı bulmuştur^[24]. Müderrislik görevi esnasında yazdığı eserler şunlardır; *Haşiye-i Şerh-i Mevakıf*, *Heyülâ'*ya dair bir risâle, *Medinetü'l-İlm*, *Nokatü'l-İlm*, *Fihristü'l-Ulûm*, *Maarîkû'l-Ketaib*, *Seb'a-ı Seyyare*, *Tuhfetü'l-Mestûr*, *Tercüme-i Timurnâme* ve bir de *Ta'likat'*ı olmuştur^[25]. Ayrıca kaynaklarda adı geçmeyen ve Giresun, Ordu-Rize kütüphanelerinde bulunan *Risalet ü'l-Kalem* adlı eseri de vardır^[26]. Hâfız Acem'in bunların dışında başka eserlerinin olduğu da kaydedilmektedir^[27].

Mecdî'nin verdiği bilgilere göre Hâfız Acem, tasavvufa aşına birisi olmuştur. Aynı zamanda, Osmanlı mutasavvıf şairlerinden biri olarak tanınan Hâfız Acem, bu özelliğinden dolayı çoğu tezkireciler tarafından kayda alınmıştır. Ama, tezkireciler, çok anlam içeren derin şiirlerinin yanında, bazılarının tatsız ve mânâsız olduğunu belirtmektedirler^[28]. Aşağıda verilen beyt, Hâfız Acem'in şiirlerindedir:

*Hoşa ki meygede kûncinde bir yatağım ola,
Elim ayağım ola kâseden, ferağım ola*^[29].

Çok az sayıda şiir örnekleri bize ulaşan Hâfız Acem'in tezkirelerde verilen şiirlerinden başka elyazma olarak günümüze kadar gelen beyitlerinden biri de şöyledir:

*Aşikleriz, belazadeler, mübtelalarız,
Alemde bir muhabbete kalmış gedalarız*^[30].

Hâfız Acem, Ayasofya müderrisi iken günlük yetmiş akçe ödenekle emekliye ayrılmıştır. Hâfızası güçlü olup, ölünceye kadar kaybetmediği ve güzel yazısı olduğu belirtilmektedir. Bütün bu özellikleri onun çok başarılı bir alim ve maarifçi olduğunun göstergesidir.

Hâfız Acem, verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla uzun ömür yaşamıştır. O, Kanunî Sultan Süleyman saltanatı devrinde 1550 yılında vefat etmiştir^[31]. 16. yüzyıl Osmanlı aydınlarından Ebülmealî, onun oğludur^[32].

Vakıf Molla Nasrullah-ı Halhalî (Ö. 1554)

Vakıf Molla Nasrullah-ı Halhalî, kesin belirtilmese de, verilen bilgilerden muhtemelen Şirvan'ın başkenti Şemahi yakınlarında bulunan Halhal bölgesinde dünyaya gelmiştir. Mecdî, Hüsameddin Hüseyin Talişî-yi Acemî'den bahis ederken, onun Müzafferüddin-i Şirvanî'den ders aldığını da belirtmektedir^[33]. Müstakim-Zâde ise bu şahsın Muhammed b. Muzaffer Şemseddin Seyyid Hüseyin olup, Şemahi yakınlarında Halhal nahiyesinden olduğunu vurgulamaktadır^[34]. Abdülhayy el-Hanbelî, Molla Nasrullah-ı Halhalî hakkında bilgi verirken babasının adının Fakih Muhammed olduğunu yazmaktadır^[35]. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Molla Nasrullah-ı Halhalî, Muzafferüddin Şirvanî'nin oğludur^[36].

Halhalî, koyu bir Şafiî olduğu için Safevî baskılarına dayanamayıp, İsfahan'dan Osmanlı Devleti'ne gitmiştir^[37]. Kesin tarihi belirtilmemişse de, tarihî verilerden hareketle onun Osmanlı Devleti'ne Sultan Selim zamanında gittiği söylenebilir. Uzun müddet Haleb'in, Esruniyye Medresesi'nde ders verdiği bilinmektedir^[38].

Halhalî'nin, Devvanî'nin *İsbat-ı Vacib* ve Meybudî'nin *Şerh-i Hidaye* adlı eserlerine haşiyeleri vardır^[39]. Kâtib Çelebi, *Mecmuatü'l-Hisab* adlı eserinin, Halhalî'ye ait olduğunu belirtmişse de bu kesinlik kazanmamıştır. Bunu Terbiyet de kabul etmektedir^[40]. Çünkü Halhalî'nin matematik bilimine vakıf olduğu hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir.

Halhalî, aynı zamanda mutasavvıf şairlerden olup, Nizamî ve Mevlevî özentisiyle şiirler yazdığı görülmektedir. Aşağıdaki beyt Halhalî'ye aittir:

*Bütün gece aya bakıp, ohşadım onun boyuna,
Budur, körpe ayın ömrü bir gecede çatdı sana*^[41].

Molla Nasrullah-ı Halhalî, 1554'te Haleb şehrinde vefat etmiştir^[42].

Muhyiddin Mehmed Tebrizî (Ö. 1556)

Muhyiddin Mehmed b. Abdülevvel-i Tebrizî, aslen Azerbaycan'a yerleşmiş seyyidlerden olup, Tebriz doğumludur. Babası Seyyid Abdülevvel, Akkoyunlu Devleti'nde Hanefî Mezhebi'ne mensup Tebriz kadısı idi. Muhyiddin Mehmed, saçları iki tarafa omuzlarına kadar döküldüğü için Saçlı Emir /Emir Gisudâr adıyla tanınmıştır^[43]. Osmanlı Devleti'ne, II. Bayezid döneminde, Hadım Ali Paşa'nın vezareti sırasında^[44], yani 1503–1511 yılları arasında^[45] gitmiştir. Babasının Hanefî Mezhebi'ne mensup Tebriz kadısı olarak çalıştığı dikkate alınırsa, Muhyiddin Mehmed'in Osmanlı Devleti'ne gidiş nedeninin Safevî Devleti'nden kaynaklandığı söylenebilir.

Genel olarak verilen bilgilerden, yüksek öğrenimini Tebriz'de tamamlayan Muhyiddin Mehmed'in tam ihtisaslı kadı gibi Osmanlı Devleti'ne teşrif buyurduğu anlaşılmaktadır. Ona, Osmanlı Devleti'ne gidişinin başlarında müderrislik önerilmişse de baba mesleği olan kadılığa hevesli olduğunu hissettirince, kendisine sırasıyla II. Bayezid devrinde Siroz, Filibe ve Sultan Selim'in Suriye'ni fethinden sonra ise, bir müddet Şam kadılığı verilmiştir. Sultan Süleyman döneminde Mustafa Paşa ve Sultaniyye medreselerinde müderrislik de yapmıştır. Buna rağmen, 1551'de İstanbul kadısı olmuş ve 1555'de azline karar verilmiştir. Mecdî, Saçlı Emir'in İstanbul kadılığından azlini, Ebussuud Efendi'ye karşı yazdığı bir risâle yüzünden olduğunu bildirmektedir^[46].

Saçlı Emir Muhyiddin Mehmed, üç dilde güzel yazmayı, şer'î yasaları iyi bilen, âlim ve fâzıl bir zat idi. Yardımsever bir yapıya sahip olan Saçlı Emir, hayrat işleriyle uğraşmayı da ihmal etmemiş, Salkımsöğüt'teki Aydınoğlu Tekkesi'ni kurmuştur. Şer'î konudaki birkaç risâle dışında eserinin olmadığı bilinmektedir. Azlinden bir sene

sonra (1556) İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı, Eyüp Türbesi dışındaki bahçede bulunmaktadır^[47].

Hüsamüddin Talişî-yi Acemî (Ö. 1557)

Hüsamüddin Hüseyin Talişî-yi Acemî, anlaşıldığı kadar köken itibarıyla aslen Taliş olsa da, kendisi Tebriz doğumludur. İlköğrenimini de burada, yani Tebriz'de almıştır. Daha sonra Sultan II. Bayezid zamanında Osmanlı Devleti'ne gittiği bilinmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, şeriat ilimlerini bu dönem Azerbaycanlı olan Osmanlı âlimlerinden Muzafferuddin-i Şirvanî ve Yakup bin Seyyid Ali'den öğrenmiştir. Buradan, Hüsamüddin Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne çok genç yaşlarında gittiğini ve bu gidiş tarihin tahminen 1480'li yıllar olduğu anlaşılmaktadır.

Hüsamüddin Hüseyin, II. Bayezid saltanatının sonlarına doğru Mekke'ye giderek uzun zaman orada yaşamıştır. Maalesef hem Mekke öncesi, hem de oradaki faaliyetine dair elimizdeki kaynaklarda bilgi verilmemektedir. 1548'de tekrar İstanbul'a dönünce, Kanunî Sultan Süleyman tarafından ilk önce 15 akçe, daha sonra 20 akçe yevmiye ile Osmanlı medreselerinden birine tayin edilmiştir.

Şafiî Mezhebî'ne mensub âlimlerden biri olan Hüsameddin Hüseyin, Şafiî fıkına bağlı ve çok hâdis bilen bir âlim idi. Bu yüzden tarihî olayları iyi bildiği de söylenmektedir. Mustakil olarak fıkla bağlı önemli eserinin olmadığı bilinmektedir. Sadece âdâb konusunda bir risâlesi ve bazı başka konularda risâleleri bulunan Hüsameddin Hüseyin, *Kaside-i Bürde*'ye de şerh yapmıştır.

Hüsameddin Hüseyin, İstanbul'da müderrislik yaparken 1557'de vefat etmiştir^[48].

Sonuç

Sonuç itibarıyla burada konuşulan müderrislerin hepsi Azerbaycan'da yetişmiş ve

dönemin ünlü bilim adamları olarak ülkesini temsilen Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermişlerdir. Bu vesileyle Azerbaycan-Osmanlı Devleti arasındaki kültürel ilişkilerin pekiştirilmesinde mühim rol oynamışlardır.

15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın birinci yarısını kapsayan bu devirde, Azerbaycan'da Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safeviler olmakla üç devletin, Osmanlı'da ise, dört sultanın hakimiyette olduğu görülmektedir. Bu bakımdan kronolojik olarak, her dönem iki ülke arasında sosyo-kültürel ilişkilerin yaşandığı söylenebilir. Aynı zamanda bu ünlü âlimler, iki ülke halkının aydınlanmasına da katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, ilişkilerin kurulmasında iki bölge halkının aynı millet, din ve dili paylaşma ile genel yapı olarak ahlaki değerlerin ve kültürel bütünlüğün yanında, Azerbaycan'da gelişmiş ilim, sanat, eğitim ve öğretimin olmasına karşılık, Osmanlı Devleti'nde ise, uzun müddet siyasi istikrarın var olması ve iyi yetişmiş ilim ve kültür adamlarının planlı bir şekilde sevk ve idare edilmesi gibi amillerin olduğu da söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Geniş bilgi için bkz. Karl Jahn, " Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 13, Sayı: 24, 1979-1980, Ankara, s.59-68.
2. Nasrullah Şemsüddin Tebriz'de genç yaşında vefat ettiği için Anadolu'ya dönememiştir. Hakkında kısıtlı bilgi verildiğinden hayatı, doğum ve ölüm tarihi kesin olarak şimdilik bilinmemektedir. 17. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi'nin yazdığına göre mezarı Tebriz'in Sincârân Mahallesi'nde mevcutmuş. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kitâbü't-Tarih-i Kühû'l-Ahbâr**, (Haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), Kayseri, 1997, s. 764; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, II, (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 1999, s. 134.
3. Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 394; Kâtib Çelebi, **Cihan-Nüma**, İstanbul, 1145, s. 688. İkinci yazar burada

- Fatih'in ilme ve tahsile verdiği önemini örneklerle anlatmaktadır; Şemseddin Sâmî, **Kâmusu'l-A'lâm**, (Tıpkı Basım), C. IV., Ankara, 1996, s. 3170; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, Ankara, 1984, s. 39-43; Cahit Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976, ss. 37-47.
4. Taşköprü-Zâde, **Şakaiki Numaniye fi Ulama-i Devlet-i Osmaniye**, İstanbul, 1985, s. 192; Mecdî, **Hadikatu's Şakayık**, C. I, İstanbul, 1989, s. 210; Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 738; Hoca Sadeddin, **Tâcü't-Tevârih**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. V, İstanbul, 1979, s. 159; Müstakim-Zâde, **Mecelletü'n-Nisab**, Ankara, 2000, vr. 117b.
  5. Cahit Baltacı, "Fahredden-i Acemî", **DİA**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 82.
  6. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, ss. 192-193; Mecdî, **a.g.e.**, ss. 211-212; Mustafa Âlî, **a.g.y.**, Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, C. V, s. 160; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. III, İstanbul, 1996, s. 688.
  7. Ali Kuşçu, Ayasofya Medresesi'ni düzenleyen ve aynı zamanda güçlü hale getiren bir âlimdir. Osmanlı eğitimine çok büyük katkılarda bulunan Ali Kuşçu, genel olarak bu dönem Osmanlı medreselerini düzenleyen ilim adamı olarak da vasıflandırılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 2000, s. 88; Abdülhak Adnan, "Ali Kuşçu", **İA**, C. I, İstanbul, 1965, ss. 321-323.
  8. Mehmed Süreyya, **a.g.y.**
  9. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, s. 304; Mecdî, **a.g.e.**, C. I, s. 319.
  10. Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, C. V, s. 231.
  11. Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. V, s. 1514.
  12. Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 988.
  13. Şerefhan Bitlisî, **Şeref-Nâme**, (Rusça'ya çev. E. İ. Vasilyev), Moskova, 1976, s. 161.
  14. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, C. II, İstanbul, 1941, s. 1893.
  15. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, ss. 304-305; Mecdî, **a.g.y.**; Şerefhan, **a.g.y.**; Hoca Sadeddin, **a.g.y.**; Mustafa Âlî, **a.g.y.**; Kâtib Çelebi, **a.g.y.**; Mehmed Süreyya, **a.g.y.**
  16. Mehmed Süreyya, **a.g.y.**
  17. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, s. 402; Mecdî, **a.g.e.**, C. I, s. 402; Hanbelî, Abdülhayy b. el-İmad, **Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahberi men Zehe**, C. VIII, Beyrut (tarihsiz), s. 156.
  18. Taşköprü-Zâde, **a.g.y.**; Mecdî, **a.g.e.**, s. 403.
  19. Taşköprü-Zâde, **a.g.y.**; Mecdî, **a.g.y.**; Azade Musayeva, **Şark Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı Müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu**, (Basılmamıştır), Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, C. I, Bakü, 1986, ss. 12-13.
  20. Mecdî, **a.g.y.** Hanbelî, ölüm tarihini H. 927 (1520/21) (**a.g.y.**) göstermektedir.
  21. Azeri İbrahim Efendi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Beyanî, **Tezkîretü's-Şuara**, Ankara, 1997, s. 25; Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkîretü's-Şuara**, C. II, Ankara, 1989, ss. 152-153; Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. II, s. 344; Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, C. I, s. 69.
  22. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, 469; Mecdî, **a.g.e.**, s. 465; Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. IV, s. 110.
  23. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, ss. 449-450; Mecdî, **a.g.e.**, s. 449-450; Peçevî, **Tarih**, C. I, (Haz. Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk), İstanbul, 1980, ss. 49-50; Beyanî, **a.g.e.**, s. 65; Kınalı-Zâde, **a.g.e.**, s. 276; Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. II, s. 558.
  24. Taşköprü-Zâde, **a.g.y.**; Mecdî, **a.g.e.**, s. 450. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, "Hâfız-ı Acem", **DİA**, C. XV, İstanbul, 1997, ss. 80-81.
  25. Mecdî, **a.g.y.**; Kınalı-Zâde, **a.g.e.**, s. 277; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, ss. 1645, 1975, 1725; Mehmed Süreyya, **a.g.y.**; Mehmed Tahir, **Osmanlı müellifleri**, C. I, Ankara, 2000, s. 275.
  26. Musayeva, **Azerbaycan Toplu Kataloğu**, C. I, s. 247.
  27. Akün, **a.g.m.**, ss. 82-83.
  28. Beyanî, **a.g.y.**; Kınalı-Zâde, **a.g.e.**, ss. 276-277; Sehî Bey, **Heşt-Behişt**, (Haz. Mustafa İsen), Ankara, 1998, s. 101; Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, C. III, s. 1914.
  29. Sehî Bey, **a.g.e.**, s. 102; Şemseddin Sâmî, **a.g.y.**
  30. Azade Musayeva, **XV-XVI asrlar Azerbaycan Mühaciret Edebiyatı ve Halili "Firkatnamesi"**, Bakü, 2007, s. 27.
  31. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, s. 451; Mecdî, **a.g.e.**, C. I, s. 451; Müstakim-Zâde, **a.g.e.**, vr. 179b; Kâtib Çelebi, **a.g.y.**; Mehmed Süreyya, **a.g.y.**; Mehmed Tahir, **a.g.y.**
  32. Mehmed Süreyya, **a.g.y.**
  33. Mecdî, **a.g.e.**, s. 511.
  34. Müstakim-Zâde, **a.g.e.**, vr.201b.
  35. Hanbelî, **a.g.e.**, C. VIII, ss. 328, 333.
  36. Halhal olarak yer adı Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde karşımıza çıkabilir. Ortaçağ'dan bahis ederken Tebriz yakınlarındaki Halhal da akla gelebilir. Yukarıdaki bilgiler ise, bu yerin Şirvan'daki Halhal olduğunu göstermektedir.
  37. Memmedali Terbiyet, **Danışmendini Azerbaycan**, (Çev. İsmail Şems-Kafar Kendli), Bakü, 1987, s. 56.
  38. Hanbelî, **a.g.y.**
  39. Terbiyet, **a.g.y.**

40. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, s. 1607.
41. Terbiyet, **a.g.e.**, s. 57.
42. Hanbelî, **a.g.y.**
43. Taşköprü-Zâde, **a.g.e.**, s. 488; Mecdî, **a.g.e.**, s. 482; Ayvansarayî Ali Sâfî Efendi, Besim Süleyman Efendî, **Hadîkatü'l Cevamî**, (Haz. Ahmed Nesih Galitekin), İstanbul, 2001., s. 30; Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. IV, s. 1110; Hanbelî, **a.g.e.**, C. VIII, s. 303.
44. Mecdî, **a.g.y.**
45. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. V., İstanbul, 1971, s. 12.
46. Taşköprü-Zâde, **a.g.y.**; Mecdî, **a.g.e.**, ss. 482-483; Mehmed Süreyya, **a.g.y.**
47. Mecdî, **a.g.e.**, s. 482; Ayvansarayî, **a.g.e.**, s. 249; Mehmed Süreyya, **a.g.y.**; Hanbelî, ölüm tarihini 1547 göstermektedir. **A.g.y.**
48. Mecdî, **a.g.e.**, s. 511; Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. III, s. 688. Taşköprü-Zâde, Müzaferüddin-i Şirvanî yerine Muzafferüddin-i Şirazî olarak belirtmektedir. **A.g.e.**, s. 524.